

DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.2-n000226>.

5. Krytska I. O. Particular European Standards of Guaranteeing the Right to a Fair Trial in the Context of International Armed Conflict. *Theory and Practice of Jurisprudence*. 2025. № 1 (27). P. 91-101. DOI: 10.21564/2225-6555.2025.27.316754.

6. Узгоджені ЄС критерії для України за кластерами 1, 2, 6. Дані та переклад «Європейської правди». Кластер 1 «Основи»: проміжні критерії (попередні). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/files/f/3/f382f09-presidency-statement---ukr.pdf>.

7. Іванов Ю. Ф., Іванова М. В. Моніторинг Омбудсмана України за дотриманням трудових прав працівників в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2025. № 3 (98). С. 50-66. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2025.3.05>.

8. Applications concerning the conflicts and war in Ukraine. European Court of Human Rights. 2025. URL: <https://www.echr.coe.int/web/echr/w/applications-concerning-the-conflicts-and-war-in-ukraine>.

МЕЛЬНИЧУК Ольга,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічно-правових дисциплін
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

ПРАВО НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВІЙНИ: БЕЗПЕКОВИЙ І СУДОВИЙ ВИМІРИ

Право на вищу освіту, як одне із фундаментальних прав людини та складова реалізації людського потенціалу і професійного розвитку, набуває особливого значення в умовах сучасних викликів, пов'язаних із російсько-українською війною. В Україні питання забезпечення доступу до вищої освіти, недискримінації, академічних свобод дедалі частіше стають предметом наукової дискусії та судового захисту.

В умовах воєнного стану право освіти в Україні зазнало нових ризиків і обмежень, які мають об'єктивний характер. Для наукового аналізу виокремимо такі основні проблеми:

1. Реалізація права на освіту відбувається в умовах фізичної небезпеки для учасників освітнього процесу – щоденні повітряні тривоги, ракетні обстріли, бойові дії створюють постійну загрозу життю та здоров'ю здобувачів вищої освіти та викладачів. Це призводить до переривання освітнього процесу, вимушеного переходу на дистанційне навчання, що загалом спричиняє освітні втрати та позначається на якості вищої освіти. У зв'язку з цим у законі України «Про освіту» потрібно гарантувати усім учасникам освітнього процесу, а не тільки здобувачам освіти, право на безпечне освітнє середовище. Водночас законодавче визначення поняття «безпечне освітнє середовище» мало б охоплювати усю повноту безпекових заходів, які необхідні для збереження життя та здоров'я учасників освітнього процесу [1, с. 47]. Маємо на увазі створення та функціонування системи безпекових, організаційних, інженерних, медичних, психологічних і цивільно-захисних заходів, спрямованих на захист учасників освітнього процесу від наслідків збройної агресії, зокрема забезпечення укриттями та засобами оповіщення, організацію евакуації, мінної безпеки, психологічної підтримки, безперервності освітнього процесу, цифрової безпеки, готовності до надзвичайних ситуацій, а також недопущення втягнення здобувачів освіти у воєнну пропаганду, насильство чи інші дії, що створюють загрозу їхньому життю, здоров'ю та розвитку.

2. Воєнний стан актуалізував проблему балансу між конституційним обов'язком захисту держави та правом людини на освіту. Частина здобувачів вищої освіти, особливо чоловіки призовного віку, опинилися в умовах правової невизначеності щодо можливості продовження навчання, вступу до магістратури чи аспірантури, академічної мобільності та виїзду за кордон для навчання.

Попри передбачені законодавством відстрочки від мобілізації для окремих категорій студентів, на практиці виникають численні проблеми: неоднакове застосування норм територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, обмеження виїзду за кордон для участі у міжнародних освітніх та наукових програмах, правомірність формування довідок про здобувачів освіти за даними ЄДЕБО в аспекті застосування п. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та ін. У цьому контексті особливо важливим є дотримання принципів, які активно застосовує у практиці Європейський суд з прав людини. Адже будь-які обмеження права на освіту в умовах воєнного стану повинні бути законними, необхідними для досягнення легітимної мети, пропорційними, щоб не порушувати сутність самого права на освіту.

Одним із прикладів непропорційного обмеження права на освіту в умовах воєнного стану став наказ Міністерства освіти і науки України №910, який передбачав тимчасове призупинення прийом заяв, проведення конкурсного відбору, укладання договорів про навчання між закладом вищої освіти та вступником та зарахування на навчання для здобуття третього (освітньо-наукового, освітньо-творчого) рівня вищої освіти та в асистентуру-стажування на денну або дуальну форми здобуття освіти за кошти фізичних та юридичних осіб (крім іноземців та осіб без громадянства за умови наявності державного визнання документа про освіту, на підставі якого здійснюється вступ). МОН обґрунтовувало необхідність обмежень потребами мобілізаційних процесів та недопущенням зловживань правом на відстрочку від призову під час навчання. Однак дія зазначеного наказу поширювалася не лише на військовозобов'язаних осіб, а й на інших здобувачів освіти, зокрема жінок, які не підлягають мобілізації. У результаті окремі особи були фактично позбавлені можливості реалізувати своє право на освіту за обраною спеціальністю у випадках, коли заочна форма навчання не передбачалася.

На виконання рішення Київського окружного адміністративного суду від 21 травня 2025 року у справі № 320/37685/24, залишеного без змін постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 18 лютого 2026 року, був виданий наказ МОН «Про втрату чинності наказу Міністерства освіти і науки України від 24 червня 2024 року № 910» [2]. Цей факт демонструє, що навіть в умовах воєнного стану держава зобов'язана забезпечувати баланс між потребами національної безпеки та дотриманням фундаментального права людини на освіту.

В умовах воєнного стану суттєво зросла кількість спорів, предметом яких є дотримання послідовності здобуття освіти, визначеної ч. 2 ст. 10 Законом України «Про освіту» [3], та правомірність формування довідки про здобувача освіти за даними ЄДЕБО з метою надання відстрочки від призову на військову службу на підставі п. 1 ч. 3 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [4]. До прикладу наведемо спір, який розглядала колегія суддів П'ятого апеляційного адміністративного суду у справі №420/1856/25, та визнала протиправними дії Міністерства освіти і науки України, пов'язані із вжиттям організаційних заходів щодо забезпечення функціонування ЄДЕБО [5]. Промовистими для захисту права на освіту є низка постанов Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, які мають безпосередній вплив на формування судової практики (наведемо декілька з них: [6, 7]).

Отже, захист права на освіту в сучасних українських реаліях має здійснюватися шляхом адаптації освітнього законодавства до умов воєнного стану, передусім, розвитку системи безпечного освітнього середовища, забезпечення балансу між вимогами національної безпеки та дотриманням фундаментальних прав людини, посилення судового контролю за пропорційністю обмежень права на освіту.

Список використаних джерел:

1. Мельничук О. Ф. Право на безпечне освітнє середовище та на безпеку закладу освіти: пропозиції до законодавства. *Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри*. Збірник матеріалів III–ї Всеукраїнської науково-практичної конференції до 75-річчя Загальної декларації прав людини (м. Вінниця, 07 грудня 2023 року). Вінниця, 2024. С. 46-51. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/items/c9639ee9-a8e1-4e2f-a3af-1d36128ff645>
2. Про втрату чинності наказу Міністерства освіти і науки України від 24 червня 2024 року № 910: Наказ Міністерства освіти і науки України від 19 березня 2026 року № 488. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0425-26?fbclid=IwY2xjawRyp-xleHRuA2FlbQIxMQBicmlkETFDs2REmMfac01sc2M2a1Q5c3J0YwZhchBfaWQQMjIyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHoJMIxLquDr_a1sWVdhsRvm68AyMzyuNY2Sr1yTd53JK3GugyTcWnzMnScuh_aem_VLTxJayni4h0Kah_5jMLRw#Text
3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. №38-39. Ст. 380.
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 44. Ст.416.
5. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду у справі №420/1856/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135262034>
6. Постанова Верховного Суду у справі №340/7912/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134520875>
7. Постанова Верховного Суду у справі № 620/16629/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131779421>